

Hľadanie identity alebo prečo sa (ne)oplatí dospieť. Chlapčenský protagonist v próze pre mládež po r. 1989¹

<https://doi.org/10.34739/clit.2023.17.06>

The search for identity or why it is not worth growing up:
a boy as a protagonist in young adult fiction after 1989

Abstract: The social, political, and cultural changes after 1990 brought thematic and expressive innovations and transformations to young adult literature in Slovakia. In comparison with the previous decades, a completely different reality is modelled in fiction primarily through the character, relationships, and environment. In the literary image of many writers, a partially safe world before the upheaval is replaced by the incomprehension, emptiness, destruction and even toxicity of one's own family. The protagonists, thus, suffer from a lack of emotional and material support and escape into addictions or a substitute virtual reality. The prose of P. Holka, P. Andruška, P. Glock and J. Šebesta has become a means of criticising a new society and an opportunity to introduce both adult and child readers to a wide range of linguistic elements of modern prose through the urgent subjective narratives of the youngsters. The text also reflects on the father figure, who often finds himself at the opposite pole to the patriarchal breadwinner of the family.

Keywords: social prose, boy/youngster protagonist, thematic level, prose language, narrator

Úvod

Od 60. rokov minulého storočia sa v slovenskej literatúre pre deti a mládež uplatňoval pri pohľade na detstvo aj dospievanie špecifický estetický kód nazývaný detský aspekt s dôrazom na ontogenetický

¹ Príspevok je súčasťou riešenia projektu KEGA 008UMB-4/2022 Univerzitné vzdelávanie ako brána k mysli: integrácia čitateľských, akademických a kritických zručností ako podmienka intelektuálneho kapitálu univerzít a internacionalizácie vzdelávania (University Education as a gateway to thinking: integration of reading, academic and critical skills as a precondition to intellectual capital of universities and internationalisation of education) (2022-2024).

a psychicko-mentálny vývin jednak (zväčša) detského protagonistu a jednak detského čitateľa². Pod vplyvom prekladov z iných literatúr a čiastočne aj zmenami v spoločnosti sa otvoril priestor na nové, v tom čase ešte netradičné až tabuizované témy, ktoré stavali protagonistov do nových situácií a vzťahov a preverovali ich ako referenčných hrdinov k istej populácii v priamom, subjektívne ladenom rozprávaní a bohatom citovom prežívaní. Spoločensko-politické zmeny po roku 1990 však priniesli oveľa závažnejšie zmeny aj pohľady do slovenskej kultúry a literatúry pre deti, predovšetkým v tematickej rovine a potom aj vo výrazovej stránke textov. Konštituuju a predstavujú sa diametrálne odlišné svety (reality), ktoré sú modelované v texte predovšetkým cez postavu ako dôležitý prvok tematicko-motivickej línie.

Ak sa ešte pred prevratom v r. 1989 protagonisti v literárnych príbehoch ocitali aspoň čiastočne v bezpečnom priestore rodiny, mnohokrát viacgeneračnej, od deväťdesiatych rokov sa zámerne tento priestor rodiny a popri nej aj iných inštitúcií (napr. školy) v literárnom obraze sústreďuje na vyprázdnenosť, deštrukciu, nepochopenie až toxické vzťahy, v ktorých postavy detí strádajú, trpia, cítia sa neprijaté, šikanované a ochudobnené o lásku a porozumenie nablížších. Pod vplyvom týchto skutočností sa potom utiekajú do náhradnej reality alebo závislostí. Takto sa detskí protagonisti stávajú aj prostriedkom kritiky novej spoločnosti zameranej na trhové hospodárstvo, boj o pracovné miesta či udržanie si spoločenského, ale aj rodičovského statusu.

Jedným zo znakov odlišností bol prechod od tradičnej až archetypálnej postavy otca, dovedy patriarchálnej hlavy rodiny, k postave na opačnom póle – otcovi neustále zavalenom prácou, z čoho potom pramení nedostatok času a nezaujem o deti so stratou autority, alebo nezamestnanému, stratenému a zmätenému otcovi, rovnako bez autority ako v prvom prípade, dokonca slabošskému otcovi, unikajúcemu k alkoholu a gamblerstvu. Postavy otcov sa v príbehoch hľadajú v nových spoločenských podmienkach, čím sa ruší kánon fungovania rodiny, v ktorej otec zarába, matka sa stará o rodinu. Takíto otcovia nezvládajú novú záťaž, hľadajú únik z reality a stávajú sa toxickými v rodine, čo má vplyv na detské

² Textom nadväzujeme na naše širšie skúmania a analýzy diel pre mládež s ústrednou chlapčenskou postavou. V literárnohistorickom aj poetologickom pohľade sme bádanie ukončili v období pred rokom 1989 s dôrazom na šesťdesiate a potom osemdesiate roky minulého storočia.

postavy. Niežeby takéto postavy otcov predtým v literatúre neboli, ale boli skôr výnimočné. Neplatí to len o postavách otcov a starých otcov, podobne mnohoročne a psychologicky prepracované sú modelovaní aj chlapčenský protagonist, dokonca celá detská generácia, ktorá sa diametrálne odlišuje od sveta literatúry spred polstoročia. Chlapčenský hrdinovia sa rovnako dostávajú do nových situácií, potýkajú sa s neznámou realitou, aj keď ich podstata je stále ukotvená v psychickom a vývinovom svete dospievajúcich – v hre, dobrodružstve, zvedavosti, túžbe po zážitkoch, nových príležitostiach, náklonnosti k opačnému pohlaviu alebo vo fyzickej výnimočnosti a jednoznačne k zvýšenému sebedovomiu na jednej strane a na druhej hypersenzitivite na životné javy. Už v osemdesiatych rokoch autori a autorky pozvoľne, jemne zbavujú detské postavy nánosov idealizácie, hrdinstva, rušia stereotypizáciu v modelovaní postáv (detských aj dospelých):

[...] sociálno-analytická próza pre dospievajúcich, senzibilná najmä voči otázkam spoločenskej morálky, v tom zmysle voči problémom iniciácie mladých do sveta dospelosti i do tabuizovaných tematických oblastí (sex, drogy), presunula dôraz z kolektívnej na individuálnu ľudskú citlivosť³.

Tým sa súčasne búrajú aj tabuizované témy a oblasti literárneho zobrazovania, ako sú napríklad negatívne životné javy, funkcia rozprávania a jazyk. Najvhodnejšia na realizáciu premien postáv chlapcov, mládencov (aj dievčat), je oblasť spoločenskej prózy, „ktorá sa najčastejšie sústreďuje na modelovanie problémov detstva či dospievania, ktoré často súvisia so zvládnutím „vlastného ja“, so sebareflexiou, s vnímaním okolia a mnohokrát sú manifestované navonok ostrými zrážkami“⁴. Niektoré texty z oblasti spoločenskej prózy a ich nekonvenční hrdinovia sa síce ojedinelo, ale s vysokou estetickou kvalitou objavovali už v 80. rokoch. Také sú prevažne chlapčenské postavy v poviedkových knihách J. Navrátila *Kto vidí na dno* (1981), E. Gašparovej *Komu hrá harmonika* (1984), ale predovšetkým vedľajšia postava novely P. Glocka *Ja sa prázdnin nebojím* (1988, 2001). Práve tieto diela otvorili cestu próze 90. rokov nielen v tematickej, ale aj v jazykovej a kompozičnej úrovni. V nasledujúcej časti sústredíme

³ O. Sliacky, Z. Stanislavová, *Kontúry slovenskej literatúry pre deti a mládež v rokoch 1945–2002*, Prešov 2003, s. 92.

⁴ Z. Bariaková, *Podoby outsiderstva v literatúre pre deti a mládež*, Ostrava 2012, s. 17.

pozornosť na štyri prózy po roku 1989 a analyticky-interpretačnou metódou predstavíme postavy tínedžerov, ktorí spíňajú predpoklady referenčných hrdinov pre dospelujúcich čitateľov v súčasnosti.

Láska a drogy

Krátko po revolúcii vyšla novela P. Holku *Normálny cvok* (1993, 2011, filmová adaptácia 1996), ktorá síce vyvolala rozporuplné reakcie čitateľskej obce, no zároveň sa stala na niekoľko rokov tínedžerským bestsellerom a aj súčasťou povinného čítania pre 8. ročník základnej školy na Slovensku napriek expresívnosti až vulgárnosti jazyka a naturalistickým obrazom zachytávajúcim autenticitu nápravno-výchovného zariadenia. Ide o príbeh 15-ročného chlapca, ktorý sa zaľúbi do staršieho dievčaťa, narkomanky, ale láska k nej ho pomaly ničí a ťahá na dno. Kradne pre ňu, ubližuje rodine, sebe, priateľom a dostane sa na pokraj psychického zrútenia a do nápravno-výchovného ústavu, z ktorého neustále uteká. Najsmutnejším poznaním z tohto príbehu je absencia rodičovskej pozornosti a lásky. Rodičia intelektuáli sú natoľko zamestnaní svojimi pracovnými a spoločenskými povinnosťami, že im uniká súkromný život a problémy ich dospelujúceho syna:

Ak chcete čítať môj neslávny príbeh, tak vás musím hneď skraja vystríhať – som normálny cvok. Alebo pako. Alebo kretén. Môžete si vybrať. Takže sa netvárim ako nejaký napudrovaný intelektuál, čo sa neprestajne vznáša od presily úžasne vzletných a vznešených myšlienok a ktorý má papier iba na to, aby ich naň ukladal. To veru nie. Myslíte si o mne, čo chcete, uisťujem vás, že sa z toho nepoondiem. Veď sa nepoznáme, takže si môžeme byť ukradnutí. Ja vám a vy mne.

[...] A ešte naši, tí sa tiež tvária, že bezo mňa by pre nich nesvietilo slnko. Môjtysvete, ale keď je to tak, prečo súhlasili, aby ich jediného syna zašili do tohto starého zámku?!⁵

Autor využil retrospektívny kompozičný postup, ktorý mu umožnil prepájať viaceré polohy, spomienky, reflexívnu rovinu konania rodičov v minulosti a vlastné skratové reakcie, silnú emocionalitu, autentické expresívne rozprávanie ukotvené sčasti aj v prítomnosti, ale predovšetkým realizáciu postavy v subštandardných prvkoch jazyka, ktorý spolu so

⁵ P. Holka, *Normálny cvok*, Bratislava 1993, s. 5.

záverom dielo stavia mimo prijateľných estetických rámcov⁶. Paradoxne však práve takýto prístup preniesol text na istý čas z okraja do centra záujmu čitateľskej verejnosti, aby ho späť na okraj vrátila skôr kritika ako nedostatok čitateľského záujmu. Holka upozornil na realitu a šokujúce praktiky v ústavoch pre nedospelých s pochybnými vychovávateľmi a mašinériou byrokratických postupov, ktoré v niektorých parametroch pretrvávajú dodnes, sú škandalizované s prepojením až na najvyššie politické kádre⁷:

Spíš? – Ozve sa znova a ja nerozumiem jeho stíšenému, až otcovsky starostlivému hlasu... Na tvári cítim jeho teplý, trošku hnilobný dych. V mozgovni sa mi ženú akési zahmlené obavy, až nadobudnú šokujúco jasné a jednoznačné kontúry: idiot je prihriaty a nikto spomedzi cvokov to ani len netušil; idiot je ako radiátor v januári a teraz sa na mňa vrhne a roztrhne mi riť...

Zbláznim sa, zošalím, ak sa ma dotkne, tak mi šibne! Nezniesiem jeho pery na mojom ksichte, na vtáku, hocikde na tele; nezniesiem jeho dlane na mojej pokožke. Budem sa zúrivo brániť! Budem sa s ním biť na život a na smrť; nech ma radšej zabije, ale pokefovať ani vyfajčiť sa mu nedám. Jemu nie!⁸

Otec mi nechýba

V novele Petra Andruška *Nechýba mi otec* (1997) s podtitulom *O svete dospelých očami štrnásťročného chlapca* je rodina aj vonkajší svet reflektovaný priamym rozprávaním štrnásťročného Patrika, ktorý ešte nedokáže mnohým veciam v živote porozumieť, ale práve preto sa potrebuje k nim vyjadriť. Je najstarší zo štyroch súrodencov v dosť nestabilnej a nesúrodej rodine, ktorej živiteľkou je matka Jasna, majiteľka módného salónu a výnosného obchodu, dvakrát rozvedená žena, túžiacia byť samostatná a finančne nezávislá na mužoch. Priveľká dôverčivosť a na druhej strane aj citová nestálosť jej prináša veľa problémov a robí ju nešťastnou. Štyri deti majú troch rôznych otcov, ktorí sa v príbehu mihnú iba

⁶ Z. Stanislavová, *op. cit.*, Bratislava 1994, s. 41-43.

⁷ Z. Bariaková, *Podoby outsiderstva v literatúre pre deti a mládež*, Ostrava 2012, s. 9.

⁸ Autor mal ešte na začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia napísať ako novinár reportáž z nápravno-výchovného zariadenia v Bratislavskom okrese. Medzi chovancami strávil namiesto niekoľkých dní asi 5 týždňov, žil v zariadení spolu s nimi a výsledkom rozhovorov bola nielen reportáž, ale aj novela, ktorá pobúrila svojou expresivitou, vulgárnosťou a naturalistickými obrazmi verejnosť aj politikov. Čas ukázal, že autorova skúsenosť z 90. rokov stále pretrváva v niektorých zariadeniach aj v súčasnosti, lebo verejnosti je známa kauza Čistý deň. P. Holka, *Normálny cvok*, *op. cit.*, s. 69.

v spomienkach či nepodstatných epizódach, lebo súčasťou rodiny je teraz súčasný matkin partner, Marek. Aj tento muž je pre Patrikovu matku priveľmi komplikovaný. Rozprávač Patrik ho vníma ako soka, no postupne ho dokáže akceptovať ako matkinho nápadníka: „Marek je cvok a mamina ho má rada. Možno len mala, neviem. Marek nie je náš. Iba mamin. Ak”⁹. Práve Marek a jeho partnerstvo s Patrikovou matkou je dôvod, prečo sa zveruje so svojimi pocitmi a postojmi k cudziemu mužovi v dome, k matke, ostatným súrodencom, starej mame. Monitoruje všetky javy, ktoré ho akokoľvek vyrušia zo životného komfortu. V rodine považuje sám seba za najdôležitejšiu osobu po matke, dokonca sa v niektorých situáciách vie rozhodnúť kompetentnejšie ako citovo nestála mama:

Hovorila, že som počítačový maniak. Všetci. Aj mamina. Najmä ona. Tak sa chváli. Nepovie: môj syn Paťo je šikovný. Vraví: Patrik je počítačový maniak. [...] Paťo je rozumný, povedala raz Markovi. Jasné, prikývol, je to tvoje prvé dieťa. Prvý z teba ukroji¹⁰.

Mimovoľne oboznamuje čitateľa aj s predchádzajúcimi matkinými manželstvami, jej výchovnými metódami, prácou, malomeštiackymi názormi, históriou rodiny: „Moja mamina je rada pyšná. Na seba. Na mojich bratov. Na moju malú sestričku. I na mňa. Najmä. Vraj, veď iba ja som maniak. Počítačový”¹¹.

Spojenie počítačový maniak opakuje viackrát, je to jeho mantra na všetky situácie, pretože ako maniakovi s nadpriemernou inteligenciou mu matka mnohé veci toleruje. Všetky udalosti, ktoré rozprávač komentuje, sú podávané bez empatie, zdanlivo bez emócií, okrem irónie a sarkazmu, lebo akúkoľvek pozitívnu emóciu ihneď zneguje. Neanalyzuje, nerozmýšľa nad príčinami, len komentuje dianie, lebo zakrýva vlastnú žiarlivosť. Patrik žiarli na všetkých mužov v okolí svojej matky, akoby trpel oidipovským komplexom. Ironicky zdôvodňuje všetky matkine prejavy správania voči Marekovi, lebo pri tomto mužovi Patrik stráca svoju dominanciu v rodine. Matkin citový život komentuje preto s istou dávkou sarkazmu: „Nikdy si ma nemiloval, povie mama Markovi a potom sa nechá oblizovať ako nanuk. Pred nami. Teda akože bozkávať. Baba bláznivá. Bez metly.

⁹ P. Andruška, *Nechýba mi otec*, Bratislava 1997, s. 7.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

Naša mamina! Zaľúbená!”¹² „Hral som sa s deckami, aby som sa na tých dvoch nemusel pozeráť. Olizovali sa ako pubertiaci”¹³.

Irónia je v Patrikovom pohľade na svet dominantná, citovo je nestály, lavíruje v názoroch, posudzuje druhých a ich konanie býva len na osi áno alebo vôbec nie. A to aj v rozpätí niekoľkých minút. To, ako Patrik zdôrazňuje, že má 14 rokov, že je nad vecou ako počítačový maniak s mimoriadnymi schopnosťami, skôr umocňuje jeho bezradnosť a neschopnosť porozumieť dospelým a ich vzťahom. Príslušnosť k nejakej rodovej väzbe u protagonistu v tejto novele nefunguje. Patrik nepotrebuje otca, netúži sa s ním stretávať, opakovaná výpoveď *nechýba mi otec* je však vnímaná skôr ako gesto alebo protest.

Jazyk novely autor prispôbil mládeži, časté sú aj vulgarizmy a slangové slová, ale je podstatne jemnejší ako drsný až perverzný jazyk P. Holku. Oveľa príznakovjšia je syntax, pripomína princíp spontánnej prózy J. Kerouaca, text plynie voľne, je pomerne hutný, priamu reč nevyčleňuje, prepája ju s vnútorným monológom rozprávača. Pôsobí ako tok rieky, ktorá len sem-tam spomalí a umožní čitateľovi vydýchnuť si. Preto je vetná syntax často defektná, keďže autor prerušuje jadro výpovede od východiska, vyčleňuje mnohokrát aj slovesá, a tak je veta rozkúskovaná, čo pôsobí po čase rušivo a unavujúco: „Vraví Marek. Vravíme. Všetci. Voľačo. To sú len slová. Vraví mamina... Máme počítač. A mám izbu. A stôl. A hračky. A knihy”¹⁴.

Hrdinovia Holkovej novely Cvok (po celý čas sa jeho meno nedozvieme) aj Andruškov Patrik sa cítia vyčlenení a vo vlastnej rodine trpia inakosťou či „inosťou”¹⁵, ktorá nevyplýva len zo závislosti na žene, droge (Cvok) či nadmernej záľube v počítačoch (Patrik), ale predovšetkým z pocitov neuznania a vytesnenia na okraj záujmu dospelých. Obaja sú outsidermi v rodine, aj keď táto podoba outsiderstva je menej zreteľná, skôr sa „premieta [...] v interiéri (postáv) ako vnútorne pociťované znefunkčnenie”¹⁶, preto nie sú schopní žiť v rodine šťastný život.

¹² *Ibidem*, s. 8.

¹³ *Ibidem*, s. 16.

¹⁴ *Ibidem*, s. 107.

¹⁵ I. Jančovič, *Tematizácia outsiderstva v prozaickom texte a možnosti jej literárnovedného výskumu*, w: *Človek z okraja uprostred literatúry. Podoby outsiderstva v slovenskej próze*, Banská Bystrica 2007, s. 9.

¹⁶ *Ibidem*, s. 9.

Prečo ma vždy bijú po tvári?

V novele pre mládež *Tri vety pre ošpedalské siroty* (2003, 2018) od Petra Glocka sa prostredníctvom rozprávania pätnásťročného Tomáša zoznamujeme s jeho rodinou a životom v nej, jeho talente v hre na gitaru, jeho zúfalou snahou zachrániť aspoň zvyšky deformovanej a dysfunkčnej rodiny, v ktorej dominuje násilie, závislosť na alkohole a žije sa v nej bez lásky, pochopenia, podpory a bez peňazí. Rozklad rodiny započala otcova závislosť na alkohole, nezamestnanosť a nedostatok financií nielen na alkohol, ale predovšetkým na základné veci. Chlapec má síce oporu vo svojom učiteľovi Antonovi Kotlárovi, ktorý ho sprevádza svetom hudby, no je to cudzí človek, ku ktorému si len pomaly buduje dôveru.

Jeho príbeh sa odohráva v paralených retrospektívnych rozprávaniach, čo je Glockov zvyčajný kompozičný princíp. Jedno rozprávanie sa rozvíja okolo osudu Antonia Vivaldiho a jeho malých talianskych sirôt v Ospedale della Pietà, druhé je ukotvené v prítomnosti, ale spomienkami prepájané na blízku či vzdialenú minulosť – výlet do Talianska, obrazy závislého a agresívneho otca, nešťastnej a rezignujúcej matky, ktorí si ubližujú navzájom a týrajú aj deti:

Prečo to mám stále počúvať: Ty si ma zabil! Ty ma pochováš! Len kvôli tebe...kvôli vám žijeme spolu! Kašlem na také dospelácke drísty! Dospelácke? Vydieračské! To by dedo ani starká nikdy nevypustili z úst. Oni majú iný slovník. Starosvetský. Vľúdny. Pokojný. Nenútený. Pravdivý. Áno, hovoria málo, ale pravdivo. Hovoria ticho, ale dobre ich počuť. Hovoria pokojne, ale dôrazne. Jednoduchými slovami o zložitých veciach¹⁷.

Text možno označiť za sondu do duše šikanovaného dospelávajúceho chlapca, ktorý svoju bezradnosť a zúfalstvo ventiluje sebapoškodzovaním. Autor už v predchádzajúcom románe *Ja sa prázdnin nebojím* (1988) z konca osemdesiatych rokov otvoril tému závislosti detí so sebaničiacimi sklonmi, no vyhol sa naturalistickým obrazom a expresivite jazyka. V tomto príbehu však predstavil otca alkoholika a deštrukciu jeho osobnosti vo viacerých fázach očami citlivého dospelávajúceho chlapca, ktorý sa navyše musí postarať aj o mladšiu sestru. Deti sú v tejto rodine považované za nešťastie a pôvod zla vo vzťahu aj v rodine:

¹⁷ P. Glocko, *Tri vety pre ošpedalské siroty*, Bratislava 2018, s. 81.

Ako keby chcel potvrdiť, čo si myslím, siahol si pod kabát a vylovil vrecúško z kryštálového cukru, v ktorom bola ukrytá malá fľaška. Už som vedel, že z otca sa stáva foter... z fotra bude čoskoro opica a potom opičiak... Prerývane dychčal, keď odskrutkoval hliníkový uzáver z tlačkatej fľašky. Tlapy chlastu¹⁸.

[...] Prečo ma vždy bijú po tvári? Prečo ma bije mama po tvári? Fliaska ma, a keď skloním hlavu, bije ma ako nepríčetná po temene a kričí na mňa ako na otca. Raz ma tak mlátila a vykrikla jeho meno: Ja ťa zabijem, Jožo. Bila ma ako Joža. Ako otca Joža. Môjho fotra, čo sa volá Jožo¹⁹.

Glocko pracuje v románe s kontrastnými motívmi, na jednej strane ukazuje domáce násilie, bitky a nadávky, zúfalstvo detí a rezignáciu matky, aby na druhej strane vyzdvihol akt záchrany prichádzajúci z vnútra rodiny aj zvonka. Okrem starých rodičov, ktorí sa vo viacerých Glockových prózach objavujú vo vypätých situáciách a vždy fungujú ako harmonizačný prvok, je tu aj lekár-záchranár ponúkajúci Tomášovi možnosť voľby medzi odsúdením a odpustením, a napokon je tu ešte rómsky učiteľ hudby. Ten ponúka chlapcovi umenie a viackrát mu venuje gitaru, aby mu slúžila ako prvok záchrany. Samotná hudba (Vivaldiho koncerty) posúva Tomášov život k tvorbe krásy, radosti a nádeje v živote. Preto je on sám silnejší ako všetky problémy v rodine, čo je jedným z dôkazov intencionálnosti tejto prózy v prospech nedospelých čitateľov. Napriek katastrofe, otcovmu infarktu a ďalším dramatickým momentom vo výstavbe príbehu prežíva sebaobrodzujúci proces a proces odpustenia vedúci k záchrane rodiny. Hudba mu pomôže odpustiť a v závere novely sublimuje všetky príkoria, bolesti a utrpenie.

Rodina ako rakovinová bunka

Román Juraja Šebestu *Keď sa pes smeje* (2008, 2013) sa od predchádzajúcich próz odlišuje humorným ladením až nadsádzkou v subjektívnom rozprávaní hlavného protagonistu, 15-ročného Tomáša, bystrého a prehnane kritického gymnazistu. Jeho autentická výpoveď osciluje na prehánaní a dramatizovaní inak bežných životných situácií a zľahčovaní či zosmiešňovaní vážnych a problematických udalostí,

¹⁸ *Ibidem*, s. 54.

¹⁹ *Ibidem*, s. 70.

znevažovaní dospelých, dokonca aj najbližších. Jeho ironizáciu a sarkazmus možno čítať ako generačný pohľad súčasného tínedžera, ktorý máločomu dokáže veriť, napokon aj jeho meno Tomáš je toho dôkazom, ťažko sa prispôsobuje a nedokáže akceptovať konanie rodičov. Tí patria do generácie, ktorej sa výrazne dotkli porevolučné zmeny po roku 1990. Obaja sú intelektuáli, otec pôvodne vedecký pracovník a mama vysokoškolská učiteľka, snažia sa za každú cenu začleniť do novej spoločnosti, čo mnohokrát prináša nekonvenčné a konfliktné situácie, v niektorých motívoch podobné s predchádzajúcimi prózami. Je to motív rozpadávajúcej rodiny, finančné problémy, ale aj nové motívy – Alzheimerova choroba spojená s komplikáciami a smrťou: „Je to ťažké, keď vaši rodičia sú zo strednej vrstvy. Keď majú hypotéku na dvojizbový panelový byt, pôžičku na práčku a lízing na Fabiu Combi. Keď otec podniká s realitami a vaša mama učí na vysokej škole psychológiu. To vás musí poznačiť“²⁰.

Tomášovo rozprávanie sa vinie v troch líniiach, objavuje sa v ňom množstvo postáv nielen z jeho života, ale aj zo života rodičov a príbuzných, dokonca aj našej histórie a kultúry. Každá postava má svoju krátku epizódku okorenú karikatúrou, nadsádzkou aj grotesknosťou a prejavuje sa špecifickým jazykom: hovorovosťou, nárečím, vulgarizmami, slangom, češtinou aj kombináciou všetkých spomenutých vrstiev. Tínedžer vtipne predstavuje aj svoje pokusy o zblíženie s dievčatami, skúsenosti s alkoholom, ale najmä príhody s domácim miláčikom, najdúchom Žofkou, ktorá sa stala dôležitým členom rodiny. V závere je to ona, kto stmeluje rodinu po otcovej nevere: „Polovica spolužiakov je z rozvedených rodín. Tak aká bunka? Trošinku rakovinová. Rodina je základná rakovinová bunka spoločnosti, napíšem do najbližšieho slohu“²¹.

Dôležitú úlohu v Tomášovom rozprávaní zohrávajú prarodičia, ktorých nedokážu príbuzní umiestniť do ústavu ani potom, ako sa u nich prejaví Alzheimerova choroba, sú ponechaní v kruhu rodiny a pre Tomáša z tejto skutočnosti vyplývajú nové povinnosti. Je svedkom mentálneho úpadku aj fyzického odchádzania jedného z najbližších ľudí, čo je v slovenskej literatúre pre mládež nový motív²². A tak oproti viacgeneračnej rodine z predchádzajúcich diel, v tejto starí rodičia nie sú tí tradiční pomocníci

²⁰ J. Šebesta, *Keď sa pes smeje*, Bratislava 2008, s. 8.

²¹ *Ibidem*, s. 90.

²² Viac k tejto téme v publikácii: Rusňák, *(ne)Samozrejmé kapitoly z literatúry pre deti a mládež*, Prešov 2017, s. 70-77.

deťom, ale stávajú sa skôr záťažou, v ktorej musia obstáť aj ich vnúcatá. Šebestovi prostredie viacgeneračnej rodiny umožnilo rozpracovať aj témy, ktoré zaujímajú najmä dospelých, napr. spôsob, akým členovia v rodine komunikujú, ako si navzájom ubližujú, lebo si nevedia rady, ako si jeden druhého nevšímajú a citové ochladenie zistia vtedy, keď je väčšinou neskoro. Autor sa pochopiteľne dotkol aj oblasti životných hodnôt a hodnotovej orientácie, ktorá je opäť podávaná Tomášovým pohľadom aj jazykom, čo znamená, že hodnoty dospelých sú značne relativizované a kari-kované. Ako každý tínedžer, aj on potrebuje rebelovať a odmietať, aby čo najviac oddialil postupné prispôsobovanie a akceptáciu rodinného me-CHANIZMU.

Záver

Premenu chlapčenského hrdinu v próze po roku 1989 sme sledovali na vybraných dielach, ktoré možno nereprezentujú celú škálu prozaickej tvorby pre mládež (aj dospelých) s dospievajúcim hrdinom, no jednoznačne ponúkajú tematické inovácie, autentických chlapčenských rozprávačov s bohatým jazykovým materiálom a tiež tvarovo odlišné postupy vo výstavbe prozaického textu.

Protagonisti sa vymaňujú z paušálneho hrdinstva a výnimočnosti v konaní smerom navonok, zväčša v prospech iných. Naopak, sú štylizovaní do individuálnej polohy s problémami, zväčša do „obete” rodiny, školy, vzťahov a spoločenského diania, v ktorom sa cítia zmätení a stratení, ale zároveň sú schopní svetu čeliť svojským, viac či menej rebelantským spôsobom. Hrdinovia bojujú s vonkajším svetom, niektorí o ňom rozprávajú so zatrpknutosťou čitateľovi (dokonca sa mu prihovárajú) a niektorí sú len pozorovatelia zdanlivo nad vecou, s urputnou snahou pochopiť realitu, s ktorou si nevedia poradiť. Je teda prirodzené, že si pnutie kompenzujú v iných aktivitách, ako je hra na PC, nadmernom snívaní (snívajú a tvoria ilúziu, nahrádzajú si neúspech), unikajú do hudby, dokonca ju produkujú, alebo hľadajú oporu u niekoho, kto im poskytne lásku, bez ohľadu na to, že ide o vzťah toxický, ktorý ich ničí. Dôležitou oporou je týmto hrdinom jazyk, irónia, nadsádzka, sarkazmus a spôsob rozprávania, v ktorom je čitateľný ich emocionálny svet. Nie náhodou sa v dvoch príbehoch realizuje rozprávanie v retrospektíve (*Normálny cvok*,

Tri vety pre ošpedalské siroty), čo možno sťažuje detskému čitateľovi orientáciu v príbehu, ale zároveň je to príležitosť získať istý odstup od subjektívneho vnímania udalostí.

Štyria príbehoví protagonisti však nepatria k žiadnym plebejským chlapcom, každý z nich disponuje dostatočnou dávkou energie a túžby, čo ich ženie k tomu, aby boli schopní čeliť svetu. U Cvoka je to láska k Dore a túžba dostať sa z ústavu, u Patrika vlastnícky obdiv k matke a počítač, Glockov hrdina má nesmierny muzikálny talent a hudbu, ktorá mu pomáha prežiť aj tie najnáročnejšie situácie v živote, a Šebestov Tomáš má skvelé manažérske schopnosti a psa.

Okrem Holkovej novely, v ktorej je aj v závere zdôraznená bezvýchodiskovosť, strata istoty a viery v kohokoľvek²³, ponúkajú autori svojim protagonistom motív záchrany, harmonizačný prvok, akýsi akt katarzie v závere. P. Andruška necháva svojho hrdinu, na seba sústredeného Patrika, v závere dospieť, keď sa mu mamin partner zverí s tajomstvom o svojej rýchlo postupujúcej chorobe a ponecháva zodpovednosť a pomoc v rodine na ňom. Túžba mať opäť matku iba pre seba sa mu teda splní, no má trpkú príchuť.

U P. Glocka je takmer v každej próze s dospievajúcim hrdinom harmonizačným prvkom starý otec, ktorý zachraňuje zranené vnúčatá alebo ich priateľov, no v tejto novele je prostriedkov prinášajúcich katarziu viac, okrem učiteľa hudby je to ešte hudba a viera v existenciu krásy. Bonusom Šebestovho románu je harmonické zakončenie, ktoré vôbec nevyzníeva sentimentálne. Pes, ktorý zohráva dôležitú úlohu vo viacerých situáciách, rodinu zachraňuje aj na konci. Autor ho použil vo funkcii „zázraku“, lebo pomáha likvidovať všemožné krízy postáv a funguje ako harmonizujúci konštrukt takmer rozpadnutej rodiny.

²³ Takýto bezvýchodiskový záver Holkovi vyčítala aj kritika ako rušivý a netradičný v priestore čítania pre mládež: „Na knižný pult sa teda dostala kniha oslobodená od pretvárký a mystifikácie v pohľade na duševný i biologický život dnešných dospievajúcich, v dobrom zmysle slova poučná pre nich, ale aj pre rodičov a dospelých vôbec. Je komponovaná so zmyslom pre dávkovanie sujetového napätia, a tak rušivo v nej pôsobí len jeden moment: záver novely vyzníeva useknuto. Explicit totiž patrí celkom epizodickéj postave [...]. Dalo by sa namietat, že ide o otvorený koniec príbehu. Ibaže aj ten musí mať svoju „logiku“, a tú sme v uvedenej replike nenašli [...]. Ak však takýto explicit chcel byť nebudaj symbolickým, potom je to symbolika nejasná a nešťastne vystavaná, narúšajúca kompozičnú vyváženosť novely.” Pozri: Z. Stanislavová, Bratislava 1993, s. 41-43.

Literatúra / References

- Andruška P., *Nechýba mi otec*, Senica 1997.
- Bariaková Z., *Podoby outsiderstva v literatúre pre deti a mládež*, Ostrava 2012.
- Gašparová, E., *Komu hrá harmonika*, Bratislava 1984.
- Glocko P., *Tri vety pre ošedalské sirotky (Tanec v okovách)*, Bratislava 2003.
- Glocko, P., *Ja sa prázdnin nebojím*, Bratislava 2001.
- Holka P., *Normálny cvok*, Bratislava 1993.
- Jančovič I., *Tematizácia outsiderstva v prozaickom texte a možnosti jej literárnovedného výskumu*, w: *Človek z okraja uprostred literatúry. Podoby outsiderstva v slovenskej próze*, Banská Bystrica 2007, s. 7-56.
- Navrátil J., *Kto vidí na dno*, Bratislava 1981.
- Pršová E., *Obraz domova a rodiny v literatúre pre deti a mládež*, Banská Bystrica 2015.
- Rusňák, R., *(ne)Samozrejmé kapitoly z literatúry pre deti a mládež*, Prešov 2017.
- Rusňák, R., Bachurová, T., *Tematika straty, smrti a bolesti v literatúre pre deti a mládež a jej didaktická interpretácia v primárnom vzdelávaní*, Prešov 2021.
- Sliacky O., Stanislavová Z., *Kontúry slovenskej literatúry pre deti a mládež v rokoch 1945–2002*, Prešov 2003.
- Stanislavová Z., *Éthos a Poésis v umeleckej tvorbe. Štúdie o literatúre o pre deti a mládež*. Prešov 2013.
- Stanislavová, Z., *Pútnik za rozprávku, „Bibiana. Revue o umení pre deti a mládež“ 2003, č. 4 (X), s. 10-14.*
- Stanislavová, Z., *Priestorom spoločenskej prózy pre deti a mládež. Interpretáčnej štúdie*, Prešov 1995.
- Stanislavová, Z., *Peter Holka: Normálny cvok, „Bibiana. Revue o umení pre deti a mládež“ 1994, č. 1 (II), s. 41-43.*
- Šebesta J., *Keď sa pes smeje*, Bratislava 2013.